

DOĞMA YURDA QAYIDIŞ

nəticədə kəndlər abadlaşır, demoqrafik göstəricilər yüksəlir

Lerik şəhərini arxada qoyub “Dağlar qapısı”na çatanda gözəl bir panoram açılır. Əzəmətli sıra dağlar, kəklikli qayalar, dərin dərələr, qijilti ilə axan nəğməli dağ çayı, qayaların belinə dolanan təzə çəkilmiş asfalt yollar dərhal diqqəti cəlb edir, adamda xoş ovqat yaradır.

Bu yerlər Lerikin Zuvand ərazisi adlanır. Dəniz səviyyəsindən 2 min metr yüksəklikdə yerləşir. Silsilə dağların ən yüksək zirvələri Kōmürgöy (2493 metr) və Qızıyurdu (2433 metr) yüksəkliyidir.

Zuvand nadir təbiəti, təmiz havası, saf suları, zəngin flora və faunası ilə məşhurdur. Bu yerlərin min bir dərindən dərmanı olan bitkilərinin, heyvanat aləminin nümunələri bəzi xarici ölkələrin muzeylərinin bəzəyir.

Zuvand Lerikin tacı hesab olunur. Görkəmli şair Mikayıl Müşfiq 1933-cü ildə bu yerlərin gözəlliyini böyük ilhamla vəsf etmişdir:

*Zuvand meşələri olduqca dərin,
Bakıya getməsin sənin xəyalın...
Gül-gülü çağırır, çiçək-çiçəyi,
Sular qart dağların bəyaz örpəyi,
Belə mənərədən kim ayrılır, kim?!*

Amma ayırdılar. Camaatın rəyi nəzərə alınmadan, zor gücünə Zuvandın 40-a yaxın kəndi deportasiyaya məruz qaldı. Özü də bu rəhbərini “atalıq qayğısı” hesab olundu.

Bu köç hara gedir?

Yüz illərlə əzəmətli dağların qoynunda məskən salmış, isti yuva qurmuş insanlar bir təsadüf nəticəsində doğma yurdlarından didərgin düşdülər. Keçən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Mircəfər Bağırov Lerikin İranla sərhədində yerləşən Zuvand ərazisinə gəlir. Günortada vaxtı Divağac kəndində bulaq başında sürücüsü ona süfrə açır. Yaxınlıqda qoyun-quzu otaran çobanı görüb yanına çağırır. Hal-əhval soruşub onu süfrəyə dəvət edir. Çoban qonağı tanıdır və çantasından qurumuş çovdar çörəyini çıxarıb süfrəyə qoyur.

M. Bağırov camaatın vəziyyətilə maraqlanır. Çoban ilin quraq keçdiyini, ədikləri taxılın torpaqda qaldığını, əhalinin çətinliklə yaşadığını deyir.

M. Bağırov geri qayıdanda Lerik rayon partiya komitəsinin birinci katibi Kamal Qəhrəmanova Zuvand kəndləri

nin Muğan ərazisinə köçürülməsi barədə Mərkəzi Komitəyə məktub göndərməsini tapşırır. Əhalinin yaxın vaxtlarda Biləsuvar rayonuna köçürülməyini, narazılıq edənlərin isə ciddi cəzalandırılacağını bildirir.

Əslən Qışlaq kəndindən olan qocaman ziyalı, respublikanın əməkdar müəllimi Məhərrəm Kazımov o ağır illərin xatirələrini bizimlə bölüşür:

—Kəndimiz İranla sərhəddə yerləşirdi. Nümunəvi məktəb, kolxoz, bağça binaları var idi. Camaat pis yaşamırdı. Qışlağın kəhrizləri, bol suyu, əkin sahələri, meyvə bağları əhalinin dolanışığına bəs edirdi.

1952-ci il aprel ayının 12-də raykomun birinci katibi Kamal Qəhrəmanov kəndə gəlib əhalini Mərkəzi Komitənin qərarı ilə tanış etdi. Bakıdan Novruzov və Qasımov adlı iki vəzifəli şəxs də onunla gəlmişdilər. Camaat köçürülməyə razı deyildi. Hətta qonşu Kələxanda buna etiraz edib dövlət nümayəndələrini kənddən qovmuşdular.

Atam Yəhya Kazımov uzun illər rayonda partiya, sovet işində işləmişdir. O, əslən Kələxandan olan respublikanın nüfuzlu dövlət xadimlərindən biri, Lerik və Yardımlı rayonlarında birinci katib işləmiş, Azərbaycan SSR Baş Prokurorunun köməkçisi və prokurorluğun cinayət-məhkəmə şöbəsinin rəisi vəzifəsində çalışan Ağa Quliyevlə Bağırovun köçürmə siyasətinin əleyhinə idilər. Ağa Quliyev M. Bağırov tərəfindən üst-üstə 32 il həbs və sürgün cəzasına məhkum edildi. Atam isə iki ilə yaxın gizləndi. Stalinin ölümündən sonra raykomun birinci katibinin xeyirxahlığı sayəsində cəzadan canını qurtardı.

Yadımdadır. Yeddinci sinifdə oxuyurdum. Köçürmə ərəfəsində kişilər hər gün kolxoz idarəsinin qabağına yığılır, dərdləşir, tezliklə kəndin köçürülməyini, bu yerlərin xarabazara çevriləcəyini deyirdilər. Belə də oldu. 1952-ci ildə bizim camaatı Biləsuvar rayonunun Xırmandalı kəndinə köçürtdülər. Ancaq heç kim kənddən getmək istəmirdi. Qadınlar ağlayırdılar. Böyük müsübət idi. Qonşumuzda yaşayan yaşlı bir qadının ah-naləsi, ürək ağrından baxışları indi də qulaqlarımda səslənir:

*Ox deydi, yaralandım,
Ürəkden paralandım.*

*Vətəndən ayrılmazdım
Zor ilə aralandım.*

Beləcə 4-5 ailənin yorğan-döşəyini, pal-paltarını, qab-qacağını “Qaz-51” markalı maşınlara yükləyib kəndi boşaldılar. Sərhədçilər əraziyə tikanlı məftil çəkdilər. Kənd qaldı tikanlı məftillərin əhatəsində və sərhədçilərin nəzarətində. Əhali uzun müddət doğma yurda, ata-baba ocağına həsrət qaldı. Valideynlərin, doğmaların qəbirələrini ziyarət etmək yasaq olundu.

Lerik rayon ağsaqqallar şurasının sədri, respublikanın əməkdar jurnalisti Həmzə Vəliməmmədov Zuvand torpağının yetirməsidir. “İllərin söz yaddaşı” kitabında yazır: “Bir neçə dəfə Sərhəd Qoşunlarının rəhbərliyinə məktub yazıb doğduğum yurd yerinə ayaq basmağa, babalarımızın uyduqları məzarları ziyarət etməyə icazə istəmişdim. İnsanfa gəlib razılıq verdilər. Yay günlərinin birində tikanlı məftil qapıları açdılar. Əli avtomatlı iki əsgərin müşayiətilə 60 il həsrətində olduğum torpağa qədəm qoydum. Qara zəmini keçib qəbiristanlığa çatdım. Uşaqlıqda çağlasını dərdiyim qoşa ərik ağacı yerindədir. İllərin qasırgası və küləkləri budaqlarını sındırsa da, kökündən qopara bilməyib.

Kəndə tərəf üz tutdum. Qalın ağaclığı keçib göz açdığım evin yerini axtardım. Bir daş belə qalmayıb. Gözümə dəmir tiyan dəydi. Yadıma düşdü ki, bu Əlican əminin həyətindəki quyunun üstündəydi. Yaxınlaşıb baxdım. Quyu yerindədir, suyu quruyub. Deməli, evimizin yeri 20-25 addım qabaqdadır. Əyilib bir ovuc torpaq götürdüm, öpüb özümə gətirdiyim dəsmala töküb bağladım. Ölüm-itim dünyasıdır, bir gün lazımı olar. Mənim bu halım əsgərlərdən birini kövrəltdi. Onun valideynləri də yurdundan didərgin düşüb, Ağcabəddə məskunlaşmış.”

Rayon statistika idarəsinin rəisi Ədail Məmmədov o vaxt əhalinin qorxu, faciə içində yaşadıklarının şahidi olduğunu deyir:

—Hər gün rayon mərkəzindən 5-6 köç maşını gəlib keçirdi. Maşınlar yüklərlə bərabər ailə üzvlərini də daşıyırdılar. Yaşlılar, qadınlar, uşaqlar ağlayırdılar. İtlər 25-30 kilometr yolu sahiblərinin dalınca gəlib maşınların dalınca qaçırdılar. Çox ağır, dözülməz səhnə idi. Heç

kim etiraz edə, səsinə çıxara bilmirdi.

Köçürülmə tələm-tələsik aparılırdı. Köçən ailələri qəbul etməyə əvvəlcədən heç bir hazırlıq görülmürdü. Yayın istisində, Muğanın ilan mələyən çöllərində əhali qamışdan düzəldilmiş çadırlarda, tövlələrdə yerləşdirilirdi. Yaşamaq üçün heç bir şərait yox idi. Dağların saf havasını udan, sərin suyunu içən adamlar Muğanın iqliminə alışa bilmirdilər. Yaşlılar dərddən, qızdırma və digər xəstəliklərdən dünyasını dəyişdilər. Oxşar tale yaşayan, Ermənistandan ata-baba yurdlarından deportasiya olunmuş soydaşlarımız onlara təsəlli verir, arxa-dayaq dururdular.

Zuvandın boşalmış kəndlərinin torpaqları rayon mərkəzinə yaxın kolxozların arasında bölüşdürüldü. Kolxozçular sərhədçilərin icazəsi ilə həmin ərazilərdə taxıl, kartof, tərəvəz, yonca ekir, meyvə bağlarını becərir, bununla kolxoz iqtisadiyyatını dirçəldirdilər. İnsan nəfəsinə, əlinin hərəkətinə həsrət qalmış evlər, məktəb, xəstəxana binaları, klublar isə dağılır, kəndlər xarabazara çevrilirdi. Təbləğəy, Gədik, Nimekeş və digər kəndlər hətta xəritədən silindilər.

Əslində bu səhv siyasət idi,-deyə qocaman ziyalı, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Prezident təqaüdüçüsü Musa Bədəlov bildirir. Zuvandın iqtisadiyyatını qaldırmaq, yaxud Biləsuvarda pambıq becərmək üçün əhalini ora köçürməyə ehtiyac yox idi. Zuvandın loğman təbiəti, bərekətli şabalıdlı torpaqları, mineral suları, dərman bitkiləri, meyvə bağları iqtisadiyyatı yüksəltmək üçün kifayət edirdi.

Bu yerlər tarixən alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Fransız botaniki Müsyo Jordan bu ərazini “Cənnət bağı” adlandırmış, akademik Qrossheym 1912-ci ildə Zuvanda gələrək nadir bitkiləri yığmış, İsveçrəli alim Qoqerhaqer Zuvandın bitkilərindən kolleksiyalar toplayıb bir çox ölkələrin muzeylərində nümayiş etdirmişdir.

Zuvandda ondan çox alma növü, armud, ərik, gavalı, gilə yetişir. Bu yerlərin balı, kartofu respublikada məşhurdur. O vaxt bunların istehsalına, emalına, taxılçılığın, heyvandarlığın inkişafına diqqət verilsəydi, əhalini zorla köçürməyə, kəndləri dağıtmağa ehtiyac olmazdı.

Təcrübəli dövlət qulluqçusu, uzun illər Lerikdə rəhbər vəzifələrdə işləmiş Qəhrəman Əliyev deyir ki, Zuvand zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malikdir. Kifayət qədər siolit, bazalt, mərmər ehtiyatları mövcuddur. Buranın unikal təbiəti, havası müasir müalicə ocaqlarını açmağa imkan yaradır. Zuvandın iqtisadiyyatını yüksəltmək üçün kifayət qədər təbii ehtiyatlar, insan resursları vardır.

Qayıdış

“Ellər atası” Stalinin ölümündən sonra Zuvand camaatının doğma yurda qayıdışı başlandı. Mistan, Rəzgöv, Kələxan, Göydərə kimi iri kəndlər yenidən bərpa olundu. Keçən əsrin 70-ci illərində xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dağ rayonlarının iqtisadiyyatını inkişaf etdirilməsi ilə bağlı qərar qəbul olundu. Dövlət qayğısı Zuvandın da çiçəklənməsinə, tərəqqisinə geniş imkanlar açdı. Əkinçilik, heyvandarlıq, bağçılıq intensiv inkişaf yoluna qədəm qoydu.

Görkəmli torpaqşünas alim, akademik Həsən Əliyevin təşəbbüsü ilə Qosmalian-Şonayçola kəndləri arasında 6 min ədəd badam tingi ekildi, 12 hektar sahədə polimet növlü alma və fındıq bağları salındı. Meyvə bağları 470 hektara çatdırıldı. O illərdə Zuvandın iqtisadiyyatı gücləndi, əhalinin rifah halı yüksəldi.

Əlişə Muradov ömrünü doğma Mistan kəndinin inkişafına sərf etmişdir. Uzun illər təsərrüfat rəhbəri, kənd icra nümayəndəsi işləmişdir. Müstəqillik illərində əhalinin kəndə qayıdışından söhbət açaraq dedi:

—M. Bağırovun bədnam köçürmə siyasəti Mistan da ağır zərbələr vurmuşdur. Əhali Bakı, Sumqayıt, Lənkəran şəhərlərinə, Biləsuvar və digər rayonlara köçmüşdür. Ulu öndərin hakimiyyətdə olduğu hər iki dövrdə köçənlərin müəyyən qismi geri qayıdaraq ata-baba yurdlarında məskən salmışlar.

Dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyevin yüksək qayğısı sayəsində Lerik-Qosmalian-Kəlvəz avtomobil yolu əsaslı şəkildə yenidən çəkilmiş, bütün yaşayış məntəqələri qazlaşdırılmışdır. Sosial problemlərin həll olunması əhalinin qayıdışını sürətləndirmişdir. Son illər Bakı şəhərindən kəndimizə 5 ailə,

qonşu Xəlifəkəndə 4 ailə, Digovdərə kəndinə iki ailə köçmüşdür.

Zuvandın kəndlərində həyat yenidən canlanır. Kələxan icra nümayəndəliyinə daxil olan kəndlərdə 45 ailə, Qosmalian ərazisində 17 ailə doğma yurda qayıdaraq ata-baba ocağında yaşayışlı fərdi evlər tikmişdir. Şəxsi təsərrüfatlarda mal-qara, qoyun-quzu, arı ailələri bəslənilir, kartof, tərəvəz, bostan bitkiləri ekilir. Camaatın ruzisi, demək olar ki, torpaqdan çıxır.

Qışlaq kəndində Nazim və Arzuman Xanlarovlar nümunəvi təsərrüfat qurmuşlar. Nazim öz şəxsi təsərrüfatında 150 baş qoyun, 10 baş qaramal, Arzuman 10 baş qaramal, 15 arı ailəsi bəsləyir, pay torpaqlarını ekib-becərilir.

Bir vaxt köçürməyə məruz qalmış Zuvand ərazisində əhalinin həyat səviyyəsi durmadan yaxşılaşır. Bunu demoqrafik göstəricilər də təsdiq edir. 1952-ci ildə bu ərazidə yaşayanlar rayon əhalisinin 3,8 faizini təşkil edirdi. Doğma yurda qayıdış nəticəsində əhalinin sayı keyfi artmışdır. Bu gün rayon əhalisinin 7,5 faizi Zuvandın kəndlərində yaşayır.

Son illər nikahların, yeni doğulan uşaqların sayında da artım nəzərə çarpir. Qosmalian, Kələxan, Mistan ərazi icra nümayəndəlikləri üzrə kəndlərdə yeni doğulan körpələrin sayı əvvəlki illə müqayisədə 5-10 nəfər, nikahlar 3-5 fakt çoxdur.

Zuvand Lerikin ən gözəl, səfalı, dilbər guşəsidir. Əvvəllər turizm obyektləri Lənkəran-Lerik yolu boyunca salınırdısa, indi Zuvand turizm mərkəzinə çevrilir. Kələxanda “Doqquz qardaş”, Qosmalian “Relax” istirahət mərkəzinin filialı fəaliyyət göstərir. Buraya yerli turistlərlə yanaşı, xarici ölkələrdən də istirahətə gəlirlər.

Zuvandda həyata keçirilən tikinti, abadlıq, quruculuq işləri, yenilənən kəndlər bu yerlərin işıqlı günlərindən, xoşbəxt gələcəyindən soraq verir.

Əlisəfa HƏSƏNOV,
“Respublika”.

“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun keçirdiyi müsabiqəyə təqdim etmək üçün”.